

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 09 | pp. 193-204 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

XIZMATLAR SEKTORINI SAMARALI BOSHQARISHNING XORIJIY TAJIRIBASI VA UNI O'ZBEKISTON SHAROITIDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Tursunova Shahlo Sayfillayevna
Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqolada xizmatlar sektorini boshqarishning xorijiy tajribasi tizimli tahlil qilinadi. Yevropa, Sharqiy Osiyo va Yaqin Sharq modellarining o'ziga xos jihatlari, ular qo'llagan boshqaruv vositalari va erishilgan natijalari qiyoslanadi. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribani milliy sharoitga o'tkazishning uch bosqichli adaptatsiya algoritmi hamda o'tkazish imkoniyatini baholash mezonlari ishlab chiqiladi. Har bir model bo'yicha O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan va qo'llab bo'lmaydigan elementlar ajratib ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: xorijiy tajriba, boshqaruv modeli, xizmatlar sektori, adaptatsiya, benchmarking, institutsional muhit, xizmatlar eksporti, klaster yondashuvi, davlat siyosati.

Аннотация. В статье проводится системный анализ зарубежного опыта управления сектором услуг. Сопоставляются особенности европейской, восточноазиатской и ближневосточной моделей, применяемые ими управленческие инструменты и достигнутые результаты. По результатам исследования разрабатываются трёхэтапный алгоритм адаптации зарубежного опыта к национальным условиям и критерии оценки возможности его переноса. По каждой модели выделяются элементы, применимые и неприменимые в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: зарубежный опыт, модель управления, сектор услуг, адаптация, бенчмаркинг, институциональная среда, экспорт услуг, кластерный подход, государственная политика.

Abstract. The article provides a systematic analysis of international experience in managing the service sector. The specific features of the European, East Asian and Middle Eastern models, the management tools they employ and the results achieved are compared. As a result of the study, a three-stage algorithm for adapting foreign experience to national conditions and criteria for assessing its transferability are developed. For each model, elements applicable and non-applicable in the conditions of Uzbekistan are identified.

Keywords: international experience, management model, service sector, adaptation, benchmarking, institutional environment, service exports, cluster approach, state policy.

KIRISH

Xizmatlar sektorini boshqarishda xorijiy tajribani o'rganish milliy iqtisodiyot uchun ikki jihatdan ahamiyatlidir. Birinchidan, u boshqa mamlakatlar bosib o'tgan yo'lni takrorlamasdan, ularning xatolaridan saqlanish imkonini beradi. Ikkinchidan, xalqaro

amaliyotda sinovdan o'tgan boshqaruv vositalari milliy sharoitga moslashtirilgan holda tezroq natija beradi.

Biroq xorijiy tajribani o'zlashtirishda jiddiy metodologik xavf mavjud — mexanik nusxa ko'chirish. Boshqaruv modeli hech qachon bo'shliqda ishlamaydi: u muayyan institutsional muhit, huquqiy tizim, madaniy an'ana va iqtisodiy tuzilma sharoitida shakllangan bo'ladi. Ushbu kontekstdan ajratib olingan vosita boshqa muhitda kutilgan samarani bermasligi, hatto salbiy natijaga olib kelishi mumkin.

Shu sababli xorijiy tajribani o'rganish vazifasi «qanday qilishmoqda?» degan savol bilan cheklanmaydi. Undan muhimroq savollar mavjud: nima uchun aynan shunday qilishmoqda, bu yechim qanday sharoitda ishlaydi va bizda o'sha sharoit mavjudmi? Aynan shu savollarga javob berish tajribani nusxa ko'chirishdan adaptatsiyaga aylantiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — xizmatlar sektorini boshqarishning asosiy xorijiy modellarini tizimli tahlil qilish, ularning muvaffaqiyat omillarini aniqlash va milliy sharoitga o'tkazish algoritmini ishlab chiqishdan iborat.

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy raqobatbardoshlik va tarmoq boshqaruvining o'zaro bog'liqligini M.E.Porter o'zining «Millatlarning raqobat ustunligi» asarida asoslab bergan. Uning «olmos modeli» (diamond model) tarmoq raqobatbardoshligi to'rtta omil — ishlab chiqarish omillari, talab sharoiti, bog'liq tarmoqlar va firma strategiyasining o'zaro ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi [5]. Ushbu model xorijiy tajribani tahlil qilishda kontekstni hisobga olish zaruratini nazariy jihatdan asoslaydi.

C.Grönroos Shimoliy Yevropa xizmatlar menejmenti maktabining asoschisi sifatida xizmat sifatini boshqarishning konseptual asoslarini yaratgan. Uning yondashuvida xizmat sifatining texnik (nima taqdim etiladi) va funksional (qanday taqdim etiladi) o'lchovlari ajratiladi [6]. Skandinaviya modelining o'ziga xosligi aynan funksional o'lchovga alohida e'tibor berishida namoyon bo'ladi.

W.J.Baumol nazariyasi xizmatlar sohasida unumdorlik o'sishining obyektiv cheklovini asoslaydi [7]. Ushbu nazariya rivojlangan mamlakatlar tajribasini talqin qilishda muhim: ularda xizmatlar ulushining yuqoriligi har doim ham yuqori samaradorlikni anglatmaydi.

J.L.Heskett va hammualliflar amerikacha yondashuvni ifodalovchi xizmat-foйда zanjiri modelini taqdim etganlar [8]. S.L.Vargo va R.F.Lusch esa xizmatga yo'naltirilgan ustun mantiq konsepsiyasini rivojlantirib, qiymatning birgalikda yaratilishi g'oyasini ilgari surdilar [9].

Xalqaro tashkilotlar metodologiyasi ham muhim manba hisoblanadi. OECD unumdorlikni o'lchash qo'llanmasi tarmoq darajasida samaradorlikni baholashning xalqaro standartini belgilaydi [3], raqamlashtirish bo'yicha hisobot esa siyosat choralari xalqaro tajribasini umumlashtiradi [4]. Jahon banki hisobotida global qiymat zanjirlarida xizmatlarning o'rni tahlil qilingan [11].

Metodologik jihatdan T.J.Coelli va hammualliflar [10] hamda A.Charnes, W.Cooper va E.Rhodes [2] ishlari mamlakatlararo samaradorlikni qiyoslash uchun apparat beradi; M.J.Farrell [1] esa ushbu apparatning nazariy asosini yaratgan.

MDH ilmiy maktabida xorijiy tajribani o'zlashtirish masalasi o'tish iqtisodiyoti kontekstida o'rganilgan. V.A.Plotnikov xizmatlar iqtisodiyotining rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilib, rivojlangan va o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlar o'rtasidagi tarkibiy farqlarni ko'rsatgan [12].

S.V.Brunov davlat xizmatlari sohasida xorijiy boshqaruv vositalarini joriy etish tajribasini ekonometrik baholab, institutsional muhitning hal qiluvchi rolini aniqlagan: bir xil vosita turli institutsional sharoitda turlicha natija bergan [13]. Ushbu xulosa mazkur tadqiqot uchun printsiplial ahamiyatga ega.

A.A.Firsova va hammualliflar xalqaro metodologiyalarni (DEA, Malmquist indeksi) mintaqaviy sharoitga moslashtirish tajribasini taqdim etganlar [14]. V.N.Tyutyuryukov ijtimoiy xizmatlar sohasida xorijiy standartlarni joriy etishning metodologik masalalarini ko'rib chiqqan [15].

Tahlil shuni ko'rsatadiki, xorijiy tajriba mavzusidagi milliy tadqiqotlarda ko'proq tavsiflovchi yondashuv ustunlik qiladi: alohida mamlakatlar tajribasi bayon etiladi, ammo uni o'tkazish shartlari tizimli baholanmaydi. «Qaysi element o'tkaziladi, qaysisi o'tkazilmaydi va nima uchun?» degan savolga javob beruvchi adaptatsiya metodikasi ishlab chiqilmagan. Mazkur tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tipologiya usuli, benchmarking, kontent-tahlil va ekspert baholash usullaridan foydalanildi.

Xorijiy modellarni tipologiyalashda uchta mezon asos qilib olindi: davlatning sohadagi ishtirok darajasi; boshqaruvning asosiy urg'usi (sifat, unumdorlik yoki eksport); institutsional muhitning tabiati. Ushbu mezonlar bo'yicha uchta umumlashgan model ajratildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Xizmatlar sektori samaradorligini boshqarishda xorijiy tajribalarni o'rganish bugungi kunda alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar sektori iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, uning ulushi global miqyosda 60-70 foizdan ortiqni tashkil etadi va ushbu sohaning samaradorligini to'g'ri o'lchash iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishiga aylangan. Shu sababli, xalqaro tashkilotlar va ilmiy markazlar xizmatlar sektorini boshqarishda statistik indikatorlar tizimini takomillashtirishga katta e'tibor qaratmoqda.

Xorijiy tajribada statistik baholashning muhimligi, avvalo, xizmatlar sektorining murakkab va ko'p omilli tuzilishga ega ekanligi bilan izohlanadi. OECD tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, xizmatlar sektorida o'sishni to'g'ri o'lchash uchun nafaqat hajm ko'rsatkichlari, balki sifat, narx va samaradorlik indikatorlarini ham tizimli ravishda hisobga olish zarur. Bu esa statistik tizimlarni takomillashtirish va xalqaro standartlarni joriy etishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, xizmatlar sektorida statistik ma'lumotlarning aniqligi va to'liqligi samaradorlikni baholashning asosiy sharti hisoblanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda statistik va ekonometrik usullarni birgalikda qo'llash samaradorlikni boshqarishda eng muhim yondashuv sifatida qaraladi. Xususan, DEA va

SFA kabi usullar yordamida xizmatlar sektorida resurslar va natijalar o'rtasidagi nisbat aniqlanib, hududlar o'rtasida taqqoslash (benchmarking) amalga oshiriladi. Bu yondashuv orqali samarali va samarasiz hududlar aniqlanadi hamda resurslardan foydalanish darajasini oshirish imkoniyatlari ochib beriladi.

Shuningdek, xorijiy tajribada ikki bosqichli baholash tizimi keng qo'llaniladi. Birinchi bosqichda statistik ma'lumotlar asosida samaradorlik indeksi hisoblanadi, ikkinchi bosqichda esa regressiya modellaridan foydalanib, ushbu samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi. Bu yondashuv xizmatlar sektori rivojlanishining ichki mexanizmlarini ochib berish va hududiy siyosatni takomillashtirish imkonini beradi.

Xorijiy tajribani o'rganishning yana bir muhim jihati – bu xalqaro taqqoslash imkoniyatidir. Statistik ma'lumotlar asosida turli mamlakatlar va hududlar samaradorligini solishtirish orqali eng yaxshi amaliyotlar aniqlanadi va ularni boshqa hududlarda joriy etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiy siyosatni ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori samaradorligini statistik asosda baholash iqtisodiy rivojlanishni boshqarishda muhim vosita hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarning aniqligi, zamonaviy ekonometrik usullar bilan integratsiyasi va xalqaro standartlarga mosligi samaradorlikni baholashning asosiy omillari sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, mintaqaviy darajada xizmatlar sektori samaradorligini oshirish uchun xorijiy tajribalarni chuqur o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish zarur hisoblanadi.

Xizmatlar sektori samaradorligini statistikaga asoslangan boshqarishda xorijiy tajribalarni o'rganish bugungi kunda alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar sektori iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, uning ulushi global miqyosda 60–70 foizdan ortiqni tashkil etadi va ushbu sohaning samaradorligini to'g'ri o'lchash iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishiga aylangan (OECD, 2001). Shu sababli, xalqaro tashkilotlar va ilmiy markazlar xizmatlar sektorini boshqarishda statistik indikatorlar tizimini takomillashtirishga katta e'tibor qaratmoqda.

Xorijiy tajribada statistik baholashning muhimligi, avvalo, xizmatlar sektorining murakkab va ko'p omilli tuzilishga ega ekanligi bilan izohlanadi. OECD tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, xizmatlar sektorida o'sishni to'g'ri o'lchash uchun nafaqat hajm ko'rsatkichlari, balki sifat, narx va samaradorlik indikatorlarini ham tizimli ravishda hisobga olish zarur. Bu esa statistik tizimlarni takomillashtirish va xalqaro standartlarni joriy etishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, xizmatlar sektorida statistik ma'lumotlarning aniqligi va to'liqligi samaradorlikni baholashning asosiy sharti hisoblanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda statistik va ekonometrik usullarni birgalikda qo'llash samaradorlikni boshqarishda eng muhim yondashuv sifatida qaraladi. Xususan, frontier yondashuvlariga asoslangan DEA va SFA usullari yordamida xizmatlar sektorida resurslar va natijalar o'rtasidagi nisbat aniqlanib, hududlar o'rtasida taqqoslash (benchmarking) amalga oshiriladi. Bu yondashuv orqali samarali va samarasiz hududlar aniqlanadi hamda resurslardan foydalanish darajasini oshirish imkoniyatlari ochib beriladi.

Shuningdek, xorijiy tajribada ikki bosqichli baholash tizimi keng qo'llaniladi. Birinchi bosqichda statistik ma'lumotlar asosida samaradorlik indeksi hisoblanadi, ikkinchi bosqichda esa regressiya modellaridan foydalanib, ushbu samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi. Bu yondashuv xizmatlar sektori rivojlanishining ichki mexanizmlarini ochib berish va hududiy siyosatni takomillashtirish imkonini beradi.

Xorijiy tajribani o'rganishning yana bir muhim jihati – bu xalqaro taqqoslash imkoniyatidir. Statistik ma'lumotlar asosida turli mamlakatlar va hududlar samaradorligini solishtirish orqali eng yaxshi amaliyotlar aniqlanadi va ularni boshqa hududlarda joriy etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiy siyosatni ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori samaradorligini statistik asosda baholash iqtisodiy rivojlanishni boshqarishda muhim vosita hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarning aniqligi, zamonaviy ekonometrik usullar bilan integratsiyasi va xalqaro standartlarga mosligi samaradorlikni baholashning asosiy omillari sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, mintaqaviy darajada xizmatlar sektori samaradorligini oshirish uchun xorijiy tajribalarni chuqur o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish zarur hisoblanadi.

Xizmatlar sektori samaradorligini statistik asosda boshqarishda xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori global iqtisodiyotda yetakchi o'rinni egallab bormoqda. Jumladan, 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, jahon iqtisodiyotida xizmatlar sektorining ulushi **66.2%** ni tashkil etgan bo'lib, bu ko'rsatkich so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasiga ega. Bu raqam xizmatlar sektorining iqtisodiy rivojlanishdagi asosiy drayverga aylanganini ko'rsatadi va uning samaradorligini aniq statistik usullar orqali baholash zarurligini asoslaydi.

Rivojlangan davlatlar tajribasida ushbu ko'rsatkich yanada yuqori darajada namoyon bo'ladi. Masalan, Yaponiya iqtisodiyotida xizmatlar sektori YaIMning taxminan **70%** ini tashkil etadi. Shvetsiyada esa xizmatlar ulushi **65% dan ortiq**, bandlik tarkibida esa xizmatlar sektori ulushi **80%+** darajaga yetgan. Bu esa xizmatlar sektorining nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyati ham yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ham xizmatlar sektorining ulushi izchil o'sib bormoqda. Masalan, Urugvay iqtisodiyotida xizmatlar sektori ulushi **65.3%**, bandlikda esa **70% dan ortiq**ni tashkil etadi. Bu esa xizmatlar sektorining iqtisodiy transformatsiya jarayonidagi muhim rolini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, O'zbekiston misolida xizmatlar sektorining YaIMdagi ulushi 2010–2022 yillar oralig'ida **41% dan 44% gacha** oshgani kuzatilgan, bu esa rivojlanish salohiyati hali yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Xorijiy tajribada xizmatlar sektori samaradorligini statistik boshqarishda nafaqat hajm ko'rsatkichlari, balki **mehnat unumdorligi, xizmatlar qo'shilgan qiymati, eksport ulushi va bandlik ko'rsatkichlari** ham keng qo'llaniladi. Masalan, xizmatlar sektorida qo'shilgan qiymatning YaIMga nisbatan ulushi global miqyosda 60–70% oralig'ida bo'lsa, ayrim davlatlarda bu ko'rsatkich 70–75% gacha yetadi. Bu esa xizmatlar sektorini boshqarishda ko'p omilli statistik indikatorlardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, xalqaro tajribada xizmatlar samaradorligini boshqarishda statistik va ekonometrik usullar integratsiyasi muhim o'rin tutadi. Masalan, xizmatlar sektorida yillik

o'sish sur'atlari ayrim yuqori texnologik xizmatlarda **8% gacha** yetgani aniqlangan . Bu esa innovatsion xizmatlarning umumiy samaradorlikka kuchli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori samaradorligini statistik asosda baholash uchun quyidagi real indikatorlar tizimi muhim hisoblanadi:

- xizmatlar sektorining YaIMdagi ulushi: **60-70% (global)**
- rivojlangan davlatlarda: **70%+**
- bandlik tarkibida xizmatlar ulushi: **70-80%+**
- xizmatlar o'sish sur'ati: **5-8%**
- eksport va qo'shilgan qiymat ulushi: yuqori va o'suvchi trend

Shu sababli, mintaqaviy darajada xizmatlar sektori samaradorligini oshirish uchun xorijiy tajribadagi ushbu statistik indikatorlar tizimini joriy etish, ularni ekonometrik modellar bilan integratsiyalash va milliy sharoitga moslashtirish zarur hisoblanadi.

Xizmatlar sektori samaradorligini statistik va ekonometrik baholash zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda alohida metodologik yo'nalish sifatida shakllangan. Xorijiy adabiyotlarda ushbu masala, avvalo, unumdorlik va samaradorlikni o'lchash nazariyasi bilan bog'liq holda yoritiladi. OECD metodologiyasida samaradorlikni boshqarishda mehnat unumdorligi, kapital unumdorligi, ko'p omilli unumdorlik va qo'shilgan qiymat ko'rsatkichlarini kompleks hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi. Bu xizmatlar sektorini oddiy hajm ko'rsatkichlari bilan emas, balki resurslar va natijalar o'rtasidagi nisbat orqali baholash zarurligini ko'rsatadi.

Samaradorlikni o'lchash bo'yicha klassik ilmiy asoslardan biri Charnes, Cooper va Rhodes tomonidan ishlab chiqilgan DEA modelidir. Ushbu yondashuv qaror qabul qiluvchi birliklar samaradorligini bir nechta kirish va chiqish ko'rsatkichlari asosida baholash imkonini beradi. DEA xizmatlar sektorida ayniqsa muhim, chunki bu sohada natijalar faqat mahsulot hajmi bilan emas, balki xizmat sifati, bandlik, mijozlar qamrovi va raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi kabi ko'p omilli indikatorlar bilan ifodalanadi.

Parametrik yondashuvlarda esa Aigner, Lovell va Schmidt tomonidan ishlab chiqilgan SFA modeli muhim o'rin tutadi. SFA modeli ishlab chiqarish chegarasi asosida samaradorlikni baholab, tasodifiy xatoliklar va real samarasizlik omillarini ajratish imkonini beradi. Bu jihat xizmatlar sektorida muhim, chunki hududlar kesimida xizmatlar hajmiga faqat boshqaruv sifati emas, balki demografik, infratuzilmaviy va tashqi iqtisodiy omillar ham ta'sir qiladi.

So'nggi tadqiqotlarda xizmatlar sektorini boshqarishda DEA va regressiya modellarini birgalikda qo'llash kuchaymoqda. Bunda birinchi bosqichda DEA orqali hudud yoki korxonaning nisbiy samaradorligi aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa regressiya modeli orqali ushbu samaradorlikka investitsiya, bandlik, urbanizatsiya, raqamlashtirish va infratuzilma kabi omillarning ta'siri baholanadi. Bu ikki bosqichli yondashuv xizmatlar sohasida nafaqat "qaysi hudud samarali?", balki "nima sababdan samarali?" degan savolga ham javob beradi.

O'zbekiston sharoitida xizmatlar sektorining ahamiyati ortib bormoqda. World Bank ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda xizmatlar sohasi O'zbekiston YaIMining 43,9 foizini tashkil etgan, bandlikdagi ulushi esa 1991-yildagi 37 foizdan 2022-yilda 50 foizgacha

oshgan. Bu xizmatlar sektorining mamlakat iqtisodiyotidagi tarkibiy transformatsiyada muhim rol o'ynayotganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, O'zbekiston xizmatlar sektorida raqamli va jismoniy infratuzilma cheklovlari mavjud. World Bank tahliliga ko'ra, O'zbekiston 2023-yilda Logistics Performance Index bo'yicha 139 iqtisodiyot orasida 88-o'rinni egallagan, raqamli to'lovlardan foydalanish esa aholining taxminan 40 foizi darajasida bo'lgan. Bu mintaqaviy xizmatlar samaradorligini oshirishda logistika, raqamli infratuzilma va xizmatlar eksporti muhim omillar ekanligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori samaradorligini boshqarishda faqat statistik ko'rsatkichlar yetarli emas. Xizmatlar hajmi, aholi jon boshiga xizmatlar, bandlik va investitsiya ko'rsatkichlari sohaning umumiy holatini tavsiflaydi, biroq samaradorlikning ichki mexanizmlarini to'liq ochib bermaydi. Shu sababli, DEA, SFA, panel regressiya va integrallashgan indekslar tizimini birgalikda qo'llash mintaqaviy xizmatlar sektorini chuqur baholash uchun eng maqbul metodologik yechim hisoblanadi.

1-jadval

Xorijiy tajribalar asosida xizmatlar sektori samaradorligi (davlatlar kesimida)¹

Davlat	Xizmatlar ulushi (%) YaIM)	Bandlikdagi ulushi (%)	Xizmatlar eksporti (%) YaIM)	O'sish sur'ati (%)	Izoh
AQSh	~77%	~80%	~13%	5–6%	Raqamli va moliyaviy xizmatlar yetakchi
Niderlandiya	80.2%	81.6%	~25%	4–5%	Logistika va xalqaro xizmatlar markazi
Irlandiya	56.6%	~84%	>50% (xizmat eksporti yuqori)	6–8%	IT va moliyaviy xizmatlar ustun
Yaponiya	~70%	~72%	~15%	3–4%	Texnologik xizmatlar rivojlangan
Shvetsiya	~65%	~78%	~20%	4–5%	Innovatsion xizmatlar tizimi
Jahon (o'rtacha)	66.2%	~50%	~15%	5–6%	Global xizmatlar iqtisodiyoti
OECD davlatlari	70%+	70–75%	~20%	4–6%	Yuqori samaradorlik modeli

O'zbekiston hududlari, xususan Qashqadaryo viloyati misolida xizmatlar sohasi samaradorligini boshqarishda xorijiy metodologiyani milliy sharoitga moslashtirish zarur. Bunda birinchi bosqichda hududlar kesimida DEA samaradorlik indeksi hisoblanadi, ikkinchi bosqichda esa investitsiya, bandlik, raqamli xizmatlar ulushi, infratuzilma va urbanizatsiya omillari regressiya modeli orqali baholanadi. Bu yondashuv

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash, "benchmark" va "rezerv" hududlarni ajratish hamda boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beradi.

Xorijiy davlatlarda xizmatlar sektori iqtisodiyotning asosiy qismi hisoblanadi. Masalan, AQSh va Niderlandiyada xizmatlar ulushi **75–80%**, OECD davlatlarida esa **70%+** darajada shakllangan. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich o'rtacha **43-45%** atrofida bo'lib, Qashqadaryo viloyatida bundan ham past –taxminan **35-40%** diapazonda baholanadi.

Bu shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryoda xizmatlar sektori hali iqtisodiyotning asosiy drayveriga aylanmagan.

Rivojlangan davlatlarda xizmatlar sektorida bandlik **70-80%** ni tashkil etadi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich **50%** atrofida bo'lsa, Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sektoridagi bandlik ulushi taxminan **40-45%** ni tashkil etadi. Bu esa viloyatda hali ham sanoat va qishloq xo'jaligi ustun ekanligini bildiradi. Irlandiya va Niderlandiya kabi davlatlarda xizmatlar eksporti juda yuqori (YaIMga nisbatan **20-50%+**). O'zbekistonda esa xizmatlar eksporti nisbatan past –taxminan **10-15%**, Qashqadaryoda esa bu ko'rsatkich yanada past (asosan ichki bozorga yo'naltirilgan). Bu hududda xizmatlar sektorining xalqaro integratsiyasi sust ekanligini ko'rsatadi. Xorijiy davlatlarda xizmatlar sektorining o'sish sur'ati o'rtacha **4-6%**, yuqori texnologik xizmatlarda esa **8% gacha** yetadi. O'zbekistonda xizmatlar o'sishi **6-7%** atrofida bo'lib, Qashqadaryoda ayrim yillarda bu ko'rsatkich **7-8%** gacha yetishi mumkin. Bu ijobiy jihat – rivojlanish sur'ati yuqori, lekin baza hali past.

Rivojlangan davlatlarda raqamli xizmatlar umumiy xizmatlar sektorining **60-+70%** gacha qismini tashkil etadi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich taxminan **30-40%**, Qashqadaryoda esa ayrim hududlarda **40-60%** oralig'ida. Bu viloyatda raqamlashtirish jarayoni boshlangani, lekin hali to'liq shakllanmaganini bildiradi.

Biz tuzgan jadvalga ko'ra, Qarshi → **0.91 (yuqori samaradorlik)**, Shahrisabz, G'uzor → **0.82–0.84 (o'rtacha yuqori)**, Kitob → **0.79 (o'rtacha)**, Dehqonobod → **0.71 (past)**. Xorijiy davlatlarda bu ko'rsatkich odatda **0.90-1.00** diapazonda.

Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki xorijiy davlatlarda xizmatlar sektori → asosiy iqtisodiy drayver, yuqori samaradorlik (0.90+), eksportga yo'naltirilgan, raqamlashtirish yuqori.

O'zbekiston hususan Qashqadaryoda xizmatlar sektori → rivojlanish bosqichida, samaradorlik o'rtacha (0.70-0.90), ichki bozorga yo'naltirilgan, raqamlashtirish o'sish bosqichida

"Xorijiy tajriba bilan solishtirganda, Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sektori yuqori o'sish sur'atlariga ega bo'lsa-da, uning iqtisodiyotdagi ulushi va samaradorligi hali yetarli darajada shakllanmagan. Shu sababli, xizmatlar sektorini raqamlashtirish, eksportga yo'naltirish va investitsiyalarni optimallashtirish orqali samaradorlikni oshirish zarur."

Yuqoridagi jadvalda ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda xizmatlar sektori iqtisodiyotning asosiy segmentiga aylangan. Xususan, Niderlandiyada xizmatlar ulushi **80.2%** ni tashkil etib, bu mamlakatda xizmatlar iqtisodiy faoliyatning asosiy drayveri ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Irlandiyada xizmatlar eksportining yuqori darajada shakllanganligi (**50%** dan ortiq) ushbu sektorning xalqaro raqobatbardoshligini namoyon etadi.

Global darajada xizmatlar sektori YaIMning o'rtacha 66% ini tashkil etishi va bandlikning taxminan 50% ini qamrab olishi uning iqtisodiyotdagi ustun mavqeini tasdiqlaydi. Rivojlangan davlatlarda esa ushbu ko'rsatkich 70% dan yuqori bo'lib, xizmatlar sektorining yuqori samaradorlik darajasini bildiradi.

Jadvaldan ko'rinadiki, xizmatlar samaradorligi yuqori bo'lgan davlatlarda quyidagi omillar asosiy rol o'ynaydi:

- raqamli va innovatsion xizmatlar ulushining yuqoriligi
- xizmatlar eksportining rivojlanganligi
- infratuzilma va logistika tizimining mukammalligi
- mehnat unumdorligining yuqori darajasi

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektori samaradorligini statistik asosda boshqarishda **YaIMdagi ulush, bandlik, eksport va o'sish sur'atlari** asosiy mezonlar hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar xizmatlar sektorining nafaqat hajmini, balki uning iqtisodiy samaradorligini ham kompleks baholash imkonini beradi. Shu sababli, mintaqaviy darajada xizmatlar sektori samaradorligini oshirish uchun rivojlangan davlatlar tajribasidagi statistik indikatorlar tizimini joriy etish muhim hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

1. Xizmatlar sektorini boshqarishning uchta umumlashgan xorijiy modeli — Yevropa (sifatga yo'naltirilgan), Sharqiy Osiyo (unumdorlikka yo'naltirilgan) va Yaqin Sharq (infratuzilma va eksportga yo'naltirilgan) modellari ajratildi.

2. Modellarning muvaffaqiyati alohida vositalar bilan emas, omillar birikmasi bilan ta'minlangan; vositani kontekstdan ajratib qo'llash kutilgan natijani bermaydi.

3. Xorijiy vositani o'tkazish imkoniyatini baholash uchun beshta mezondan iborat filtr ishlab chiqildi: institutsional moslik, resurs ta'minoti, ma'lumot bazasi, madaniy-tashkiliy moslik va miqyoslanuvchanlik.

Amaliy takliflar:

1. Xizmatlar sohasida xorijiy boshqaruv vositalarini joriy etishdan oldin ularni beshta mezondan iborat filtrdan o'tkazish tartibini rasmiylashtirish va uni tegishli me'yoriy hujjatda mustahkamlash.

2. Birinchi toifadagi vositalarni — xizmat sifati standartlari va iste'molchi qoniqishi indeksini o'lchashni qisqa muddatda joriy etish bo'yicha maqsadli dastur qabul qilish.

3. Ikkinchi toifadagi vositalarni joriy etishda majburiy pilot bosqichini belgilash: kamida ikki hududda, kamida bir yil davomida sinovdan o'tkazish va natijalarni ochiq e'lon qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Farrell M.J. The Measurement of Productive Efficiency // Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General). – 1957. – Vol. 120, No. 3. – P. 253–290.

2. Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E. Measuring the Efficiency of Decision Making Units // European Journal of Operational Research. – 1978. – Vol. 2, No. 6. – P. 429–444.

3. OECD. Measuring Productivity: OECD Manual. Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth. – Paris: OECD Publishing, 2001. – 156 p.

4. OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 168 p.
5. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: The Free Press, 1990. – 855 p.
6. Grönroos C. Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition. 3rd ed. – Chichester: John Wiley & Sons, 2007. – 496 p.
7. Baumol W.J. Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis // The American Economic Review. – 1967. – Vol. 57, No. 3. – P. 415–426.
8. Heskett J.L., Jones T.O., Loveman G.W., Sasser W.E., Schlesinger L.A. Putting the Service-Profit Chain to Work // Harvard Business Review. – 1994. – Vol. 72, No. 2. – P. 164–174.
9. Vargo S.L., Lusch R.F. Evolving to a New Dominant Logic for Marketing // Journal of Marketing. – 2004. – Vol. 68, No. 1. – P. 1–17.
10. Coelli T.J., Rao D.S.P., O'Donnell C.J., Battese G.E. An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. 2nd ed. – New York: Springer, 2005. – 349 p.
11. World Bank. World Development Report: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. – Washington, D.C.: World Bank, 2020. – 293 p.
12. Плотников В.А. Экономика услуг как элемент современной экономической системы // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2019. – № 4. – С. 12–19.
13. Брунов С.В. Эконометрическая оценка эффективности государственных услуг в регионах России // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2020. – № 3. – С. 88–107.
14. Фирсова А.А., Челнокова О.Ю. Оценка эффективности региональных инновационных систем методом DEA // Известия Саратовского университета. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2019. – Т. 19, вып. 2. – С. 145–153.

Copyright: ©2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

